

Ken uw streek

De Westerschelde

Op een zomerse dag langs de Westerschelde dreutelend, dromerig kijkend naar dit uitgestrekte water, glad en stil, vredig en aantrekkelijk, kan men zich moeilijk voorstellen, dat deze zee, in de ons vertrouwde vorm, nog maar een luttel aantal eeuwen bestaat. Rustig en kalm op een echt zonnige dag, is zij, als wind en giertij samenspannen, een geducht gevaar voor het aangrenzend land; kan zij dijken doorbreken en verloren terrein terug heroveren, schepen doen vergaan en mensen door verdrinking een ontijdige dood bezorgen.

Ofschoon in hoofdzaak haar oorsprong vindend door orkanen enloedgolven, die duinen vernielden en land overstroonden, is het toch niet de wind die de Westerschelde doet voortbestaan. Neen, het is de ontzagwekkende kracht van eb en vloed, die haar tenslotte hebben gemaakt tot wat ze nu is en zonder deze kracht zou de diepte van de vaargeulen spoedig door verzanding verdwijnen.

Duinen

Een merkwaardige kustbeveiliging in West-Europa is de lange duinenrij van Duinkerken af tot in Denemarken toe. Eens in een verleden was deze duinenrij ononderbroken, doch na een onbekend aantal eeuwen door stormen en vloedgolven te zijn geteisterd, is ze afgebrokkeld, vervormd, vernield of doorbroken, zo erg, dat op vele plaatsen de vernieling een bedreiging vormt voor het achterland, vooral voor sommige eilanden.

Hoe is het duin ontstaan? Geologen hebben er zich in verdiept, maar de oorsprong ligt in een zo ver verleden, dat de wijze waarop slechts door theorieën kan worden verklaard. Duinen zijn, daar is men het over eens, het resultaat van langdurige en hevige zandstormen. Zandverstuivingen kunnen echter slechts daar voorkomen waar het voorliggende stof droog is. Alleen rul, droog zand kan door een stormwind worden opgejaagd, tot het, zoals sneeuw in de winter, bij een hinderenis, een bos, struik, ijsvlakte of moeras aan de rand van het gebied waaruit het in beweging is, tot ruige hoogten wordt opgestuwd. Bij de vorming van het duin moeten er dus noodzakelijkerwijs droge zandvlakten aanwezig zijn geweest, immers, zeestromingen en golven slaan het zand niet op, maar nemen het mee en nivelleren het ergens anders tot een wad, zandbank of schorre, maar altijd tot een vlakte, nooit uitstekend boven de stand van het water.

Waar waren die onmeetbare zandvlakten? De heersende winden bepalen het klimaat. Dit is een natuurwet. In West-Europa heeft de westenwind de overhand. De westenwind is dus vrijwel zeker verantwoordelijk voor de vorming van het duin. Als dit zo is, blijft er slechts één mogelijkheid: die zandvlakten lagen ten westen van het duin, en de Noordzee moet zijn ontstaan na de vorming van het duin, gedeeltelijk door een verlaging van de zandvlakten, gedeeltelijk door de verhoging van het zeepil na de laatste ijstijd.

Zodra de zandvlakte zee werd, hield de zandverstuiving op en meteen ook de duinvorming. Hoe breed en hoog was het duin toen de duinvorming tot stilstand kwam? Zeer aanzienlijk moet de oorspronkelijke breedte zijn geweest, op sommige plaatsen zelfs kilometers breed. Een historisch vaststaand feit is, dat de duinen langs de Noordzeekust zich sedert de aanvang van onze tijdrekening over een grote breedte hebben teruggetrokken, juister gezegd, zijn verwoest. Bij elke stormvloed doen de opgejaagde golven zandhoogten afbrokkelen. Steeds zijn er pogingen aangewend om de afnemende van het duin te beteugelen, maar de vernieling valt niet te stuiten.

De Westerschelde

door

C.A. BRACKE

Het achterland van de duinen

Voorhistorische moerassen, ontelbare stormen, duindoerbraken. Zandverplaatsingen, verzwoegen eilanden en nieuwe opwassen gaven het lage land achter het duin steeds weer opnieuw een ander aanzijn. Hoe waar dit is en hoe snel dit kan gebeuren is in 1953 ondervonden. Op een halve nacht tijds verdwenen hele stroken land, overstroonden eilanden en polderland, en het was alleen de moderne techniek, die het mogelijk maakte de oude toestand op korte tijd te herstellen. Geheel Zeeland is in de vroegste tijden een deel geweest van de uitgestrekte waterkom waarin Maas, Waal, Rijn en Schelde hun water uitstortten. In die eeuwen was ons gewest weinig meer dan een moerassige wildernis met plaatselijke opwassen.

Vlak achter het duin, daar waar het binnenwater meestal rustig was en tevens veel duinzand was overgewaaid, lag een voor mensen bewoonbare strook beschermd door de hoge duinen. Reeds heel vroeg is deze strook bewoond door stammen van Friese afkomst. De Friezen hadden nederzettingen van de Wezer- en Elbmond af tot aan de Vlaamse kuststrook, waar de Menapiërs en de Morinen woonden op de droge gronden tussen de Vlaamse moerassen.

Wanneer zijn de duinen doorbroken? Wanneer hebben de Hollandse, Zeeuwse en Waddeneilanden een vorm gekregen? De geschiedenis kan hier slechts fantaseren op de schaarse gegevens opgetekend in kronieken, en uit de weinige aantekeningen van de Romeinen. Reeds voor onze jaartelling hadden de Romeinen versterkte militaire kampen langs de kust van de Noordzee, waarvan twee aan de Zeeuwse kust, n.l. een te Aardenburg aan het Zwin, en een ten noorden van Veere, nu verzonken in de Oosterschelde. Tussen beide kampen was geen breed water van betekenis; ze stonden over land langs het duin met elkaar in verbinding.

Het Helle

Het Helle was een weinig bewoonbaar moerassig gebied, in het westen begrensd door de droge gronden achter het duin, in het zuiden door de nu nog doorgaande zandrug van Antwerpen over Clinge, Koewacht, Zuiddorpe, Overslag, Zelzate en Bouchoute, en in het noorden door opwassen waaruit Schouwen en Duiveland en de Bevelanden zijn ontstaan. De naam Helle is nog terug te vinden in (H) Ellewoutsdijk, Hellegat, Helleweg op Schouwen en Duiveland en Hellenburg, een kasteel op Zuid-Beveland, zelfs volgens sommigen in Axel (Axelle-Axhelle).

In de Romeinse tijd lag in Het Helle een brede, ongebreidelde brakwaterplaats, een binnensee, waarvan de uitgestrektheid onbekend is, doch toen bekend stond als de Borszee, de zee van Bor, een heidense beschermgod uit de Noorse Mythologie. Deze watervlakte vormde, evenals menig andere plas, een van de vele binnenzeeën als overblijfsel van het grote haf waarin het westen van de Nederlanden broksgewijze is ontstaan. De begrenzingen van de Borszee waren in het zuiden de moerassen boven bovengenoemde zandrug (het hui-

dige Zeeuws- Vlaanderen) en noordelijk het eiland Borsala, ook wel Burssale of Bors-ele geheten. In Borsele zitten de woorden Bor en ele of ee, dus water van Bor, waaraan later Borssele zijn naam heeft te danken. Het eiland Borssele bestond volgens oude kaarten uit vijf eilanden: Borssale, Hellewout (Woud van Het Helle), Hostholt (Oosthout), Barlant en Othinsale, waar Goes ontstond. Grote stukken van deze eilanden gingen in de Middeleeuwen verloren. Sommige grote zandbanken in de hedendaagse Westerschelde hebben hoofdzakelijk hieraan hun oor- sprong te danken. De westelijke begrenzing van de Borszee was de droge strook grond achter het duin en de oostelijke Saeftinghe. Saeftinghe bestaat uit SAEFT en ING. SAEFT betekent doorlating en IG nauw, dus nauwe doorlating. Saeftinghe diende in die tijd voor afvoer van het water van de Borszee naar de Schelde: de Scheldestroom, die eertijds meer noordelijk een uitmonding had. De Borszee kreeg later de naam Heydenzee, mogelijk omdat Vlaanderen gekerstend was voor Zeeland en de Borszee een scheiding vormde tussen Christenen en Heidenen. Na de kerstening van Walcheren en Noord-Beveland werd de Heydenzee Mare (zee) genaamd, waarna van Honte werd gesproken. Na de reformatie kwam langzamerhand de naam Westerschelde in zwang, de naam die op heden algemeen gebruik wordt.

Het Zwin

Een zwin is een geul of kil of smalle stroom dienend tot verbinding van twee zeeën of waters, zoals

Swinemiinde aan de Swine (Oostzee)
in Noord-Holland Boterzwin en Zuiderzwin.

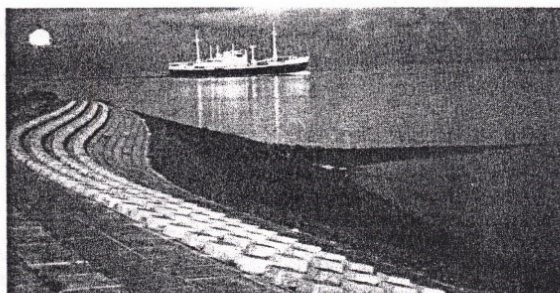
Zwijnrecht heet in 1006 nog Zwindrecht.

Het Zwin, nabij Sluis, dat wij nu kennen als schorre en natuurreservaat, werd de naam voor een uitgestrekte zeeboezem beschermd door het duin, met diepe, landwaarts inspringende aftakkingen, waar Vlaamse steden met Europese faam zijn gebouwd: Aardenburg, Brugge, Damme en Sluis; zelfs Gent heeft oorspronkelijk voor een aanzienlijk aandeel opkomst en welvaart te danken aan het Zwin.

Zo uitgestrekt en diep was deze baai dat er oorlogsvloten werden op uitgerust en zeeslagen erop plaatsvonden. Het is hier echter niet de plaats om daar dieper op in te gaan. Reeds de Romeinen deelden de mening, dat het Zwin een geschikte zeeboezem vormde voor de grote vaart. Strabo maakt gewag van vier overvaarten naar Brittanje, namelijk van een uit elk der monden van de rivieren de Rijn, de Seine, de Loire en de Garonne. Hij laat er echter op volgen, dat zij, die van de omstreken van de Rijn overstaken, dit gewoon waren te doen, niet vanuit de Rijnmond zelf, maar van de kust der Morinen in de nabuurschap van de Menapiërs, de vroegst bekende bewoners van Vlaanderen. Niet zonder goede reden hadden de Romeinen een goed versterkt kamp te Aardenburg. Uit het voorgaande blijkt, dat bij het begin van ons volksbestaan twee belangrijke wateren onder de benamingen Zwin en Borszee of Heydenzee bekend waren. Het eerste vormde een open boezem, het andere een min of meer ingesloten binnenzee. In het Zwin heerste eb en vloed en was om die reden inzonderheid voor de vaart geschikt. Vele geschiedkundige feiten, zeeslagen, opstanden en overstromingen zijn er gebeurd in een tijd dat van de Heydenzee nog niets te vermelden viel.

De duindoorkraak bij Oud ~ Vlissingen

Bij de aanvang van onze geschiedenis was de duinenrij in veel mindere mate gebroken dan thans het geval is. De Borszee stond in de vroegste eeuwen van onze jaartelling in geen of in een zeer gebrekkige gemeenschap met de Noordzee. Eb en vloed ontbrak en zo stroom en diepte. De afvoer van het teveel aan water naar de Noordzee had gedeeltelijk plaats door de West-Vlaamse moerassen naar het Zwin en, via een nauwe doorgang, Saeftinghe geheten, naar de Schelde. De Schelde, dit is een vaststaand historisch feit, had voordien een meer noordelijke uitmonding, waarschijnlijk zelfs

voorbij Tholen.

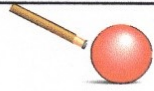
In die tijd dat de Borszee of Heydenzee nog weinig of geen gemeenschap had met de Noordzee; toen de grenzen van de opkomende eilanden Borssala zich nog verloren in de onafzienbare moerassige opwassen van Het Helle; toen het Hulsterloo met haar altoos groenend struikgewas nog een wildernis was; toen de

Hontenissen als banken nog slechts in opkomst waren en de woeste gronden langs Saeftinghe nog grotendeels een brede rug vormden tussen de van Antwerpen komende Schelde, lag het beboste Forest Wasda (het Land van Waes) nog begrensd door de slikken en killen, vlieten en moeren van de later zo bekend geworden Vier Ambachten, Axel, Hulst, Assenede en Bouchoute.

Aannemend dat de duinen tegenover de Borszee hebben doorgelopen kan het niet anders of natuurrampen moeten een verbinding hebben geforceerd. Op welk tijdstip heeft deze doorbraak plaatsgevonden? Van de geweldadige gebeurtenis, waardoor de eigenlijke breuk is ontstaan, noch nopens de wijze en de tijd dat de verbinding met de Noordzee is tot stand gekomen kan niets met zekerheid worden bepaald. Het is echter aannemelijk, dat voor de doorbraak is gekomen een geleidelijke afkalving van het duin, door vele stormen reeds een feit was. Uit onze hedendaagse geschiedenis zijn vele zware stormen opgetekend, doch tot de twaalfde eeuw zijn er slechts enige bekend. De Romein Ammianus Marcellinus verhaalt van 11 een storm die hij zelf tijdens zijn verblijf in deze streek heeft meegemaakt en getuigt dat hij nimmer zo iets had gezien. Hij schrijft over ontzettende overstromingen, over duizenden doden en vele schepen die na de storm op het droge vastzaten. En in kloosterkronieken zijn uitvoerig beschreven het woeste getij van 839 en de Allerheiligenvloed van 1170.

De Wielingen

De plaats waar de verbinding van de Borszee of Heydenzee met de Noordzee is tot stand gekomen heeft de eeuwen door bekend gestaan als Wielinge of Gat van de Wielinge. In deze benaming ligt een verwijzing naar een geweldadige gebeurtenis waardoor dit water is ontstaan. Als het gaat om een natuurlijke uitloop van een rivier in de zee, spreekt men van een mond: Rijnmond, IJsselmond. Verder betekent GAT in betrekking tot zeewater een met bruoit geweld ontstane opening: gat in de dijk, gat in het duin, gat in een moeras, zoals Axelse Gat, Veerse Gat, Hellegat, Notense Gat. Wielinge bestaat verder uit WIEL en ING. Aan Wielof Weel is in onze tijd nog de betekenis verbonden van een breuk, immers „Wielen" of „Waaien" zijn de restanten van doorbraken en overstromingen, Ze worden door heel Nederland gevonden,

ook langs de grote rivieren. De uitgang ING heeft doorgaans de betekenis van eng, smal, nauw; zoals thans nog voorkomt in de uitdrukkingen: wegeling; een smalle, kleine weg; kappeling; een afgehakke spaander; en graveling of greveling, een smalle enge groef. De naam "Het Gat van de Wielinge" wijst er dus op, dat hier niet een natuurlijke uitloop van een stroom is bedoeld, doch tevens ook dat deze gemeenschapsweg met de zee aanvankelijk eng of nauw was, Dresselhuys in zijn vertaling van het "Provincias Walacra Wigle", stelt „wigle" of „wigel", wiegele of wiegelee in verband met wiegen, schommelend of heen en weer bewegen. „Wiegel-ee, schommelend water, zou dus een heen en weer schommelend water zijn geweest, een doortocht met schommelende beweging door het in- en uitstromend getij.

Voor de enge of nauwe toestand van de Wielingen pleit verder, dat het eiland Wulpen eeuwen lang tegenover Walcheren een bewoond eiland is geweest. Willibrord heeft op dit eiland gepredikt. Op een oude kaart van 1280, voorstellend Zeeland en Vlaanderen, komt tussen Oud-Vlissingen en Cadsand nog een ander eiland voor „Coesant" geheten. Stelt men zich die voor Vlissingen bestaande eilanden Wulpen en Coesant als nu nog bestaand voor en houdt men er tevens rekening mee dat Breskens in de 1e helft van de 17 e eeuw een strand had van 1700 meter breed, dan blijft er inderdaad voor de huidige Wielingen slechts een beperkt nauw over. In de hedendaagse Wielingen liggen diepuitgeschuurde vaargeulen, maar ook uitgestrekte zandbanken, zonder twijfel de overblijfselen van het voortijds bestaande duin dat Walcheren met Cadzand en zo met Vlaanderen verbond.

Honte

Honte is een afleiding of verbastering van Othen-ee, Hotto-ee of Honte-ee, wat volgens Hollestelle Ottowater betekent, naar een gracht of water- verbinding gegraven op last van Keizer Otto III. Volgens GARGON zou Walcheren aan Vlaanderen zijn vast geweest tot 980, het jaar dat Keizer Otto III de duinen liet doorsteken om de Schelde bij Gent een verbinding met de Noordzee te bezorgen en tegelijk een grens, een watergrens te vormen tussen zijn eigen Rijk en het Franse. De opening tussen Walcheren en Vlaanderen kan echter niet in 980 door graven zijn ontstaan, daar de monnik Alcuinus in zijn beschrijving van het leven van Willibrord Walcheren in het jaar 695 een eiland noemt. De Wielinge moet dus reeds voor 695 hebben bestaan.

Bij de aanvang van de Middeleeuwen stond de Wielinge zelfs nog niet in een gunstige verhouding met de Heydenzee, Mare of Honte genaamd, waartoe zij toegang gaf. Doch toen zij wijder en dieper werd, viel hand over hand ook een meer regelmatige ebstand op deze binnensee en het daarmee in verband staande Helle in. De afvoer van het water van het Vrije van Brugge en van de opkomende Vier Ambachten werd voortaan geregeld naar de Honte in plaats van zoals voorheen door het Zwin, zodat bij ebstand de stromingen die het Zwin uitdiepten kwamen te vervallen, waardoor de verlanding van het Zwin sterk werd bevorderd. Uiteindelijk gaf dit aanleiding tot schokkende gebeurtenissen voor Vlaanderen.

Maar ook van de Honte bleef schijn noch vorm. In tegenstelling met het Zwin nam haar vermogen sinds het ontstaan van de Wielingen steeds toe. De oude moerassige oevers, op vele plaatsen wild begroeid, verdwenen en de stille binnensee veranderde met de toenemende breedte en diepte van de Wielinge in een snelvlietend water met soms steile, afgeknaagde oevers. Eeuwen gingen echter voorbij vooraleer eb en vloed een bevaarbare doorgang hadden gegraven. Nog in de 16e eeuw wordt gesproken van de stroom de Honte die zich uitstrekte van de Wielinge tot Saeflinge. De vroegste scheepvaart ging dan ook niet over de Heydenzee of Honte, doch over de Oosterschelde. In 1276 leest men pas van „geleiden" op de Hontemude (Hontemond bij Saeflinge), wat een tol verondersteld; en eerst in 1331 wordt een tolhuis te Vlissingen vernoemd. Reeds in

wordt van deze Hontemude of Hontemond gewag gemaakt. Deze Hontemond ontlaste haar water niet uit op de Noordzee, maar op de Schelde en doorsneed de gronden van Saeflinge tegenover Ossendrecht.

De abdij van St. Michiel te Antwerpen bezat het visrecht op de Hontemude. Volgens bericht van de abt bestond dit in 1161 uit een recht op een klein water. Tot het begin van de 16e eeuw bleef het Zwin bevaarbaar voor zeeschepen. Op heden is deze vermaarde zeeboezem totaal verzand en dient nog slechts als paradijs voor zeevogels. De toekomst lag aan de grote waterplas langs Borssele, eens Borszee genaamd. De natuur had dit water tot internationaal vaarwater bestemd. De naam ervan onderging in de loop der tijden verandering, aanvankelijk Borszee, later Heydenzee en daarna Mare of Honte. Thans is het de Westerschelde, een stroom met wereldfaam door welks toedoen bloeiende steden en zeehavens zijn ontstaan. Brugge, Damme en Sluis hebben naam en faam als havenstad verloren, om plaats te maken voor Antwerpen en Gent, Vlissingen en Terneuzen.

C. BRACKE

Bronvermelding: Hollestelle
Dresselhuys
Gottschalk
Leven van Sint Willibrord

30-09-1966

~